

Renata Kamińska

Organizacja 'cura urbis' w Rzymie w początkach pryncypatu

Zeszyty Prawnicze 13/1, 73-95

2013

Artykuł został opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

RENATA KAMIŃSKA

Uniwersytet Kardynała Stefana Wyszyńskiego

ORGANIZACJA ‘CURA URBIS’ W RZYMIE W POCZĄTKACH PRYNCYPATU*

I. UWAGI WSTĘPNE

Jedną z bardziej charakterystycznych cech okresu przejściowego między republiką a pryncypatem jest osłabianie bądź, w niektórych przypadkach, zanikanie typowych dla republiki instytucji politycznych oraz powstawanie całkowicie nowych, doskonale odpowiadających tworzącemu się ustrojowi. Te zmiany dotknęły w pierwszej kolejności sektor administracji publicznej, w tym głównie *magistratus*, którzy poważną część swoich kompetencji stracili czy to na rzecz samego cesarza, czy też powoływanych przez niego nowych urzędników. Dotyczyło to tak samo magistratur wyższych, jak i niższych. Urzędnicy republikańscy utracili więc nie tylko władzę do kierowania życiem politycznym i wojskowym Imperium, jak stało się w przypadku konsulów czy pretorów, ale również prawo do podejmowania decyzji na skalę lokalną, co spotkało m.in. edylów¹. Te innowacje były nieuniknione i stanowiły jeden z istotniejszych punktów planu Augusta

* Praca naukowa finansowana ze środków na naukę w latach 2010-2013 jako projekt badawczy.

¹ W. KUNKEL, *An Introduction to Roman Legal and Constitutional History*, Oxford 1973, s. 51; M. KURYŁOWICZ, *Nadzór magistratur rzymskich nad porządkiem publicznym*, [w:] *Bezpieczeństwo i porządek publiczny - historia, teoria, praktyka: Konferencja naukowa*. Hadle Szklarskie, 26 września 2003 r., red. E. URA, Rzeszów 2003, s. 43.

zakładającego stworzenie jednego, centralnego i całkowicie jemu podporządkowanego aparatu rządzącego. Kierowanie administracją publiczną na terenie Rzymu sędował on na kreowanych przez siebie urzędników cesarskich na czele z prefektami. Najważniejszymi byli prefekci: miasta (*praefectus urbi*), aprowizacji (*praefectus annonae*) i straży miejskiej (*praefectus vigilium*)². Z kolei kwestie drugorzędne bądź o węższym zakresie (również pod względem terytorialnym) zostały przekazane kuratorom. Zarówno *praefecti*, jak i *curatores* podlegali wyłącznie władzy cesarza, zaś kompetencje, w jakie zostali wyposażeni, pierwotnie należały do cenzorów i edylów³. Konsekwentnie realizowana polityka Augusta doprowadziła do tego, że już w drugim dziesięcioleciu jego panowania można mówić o sprawnie funkcjonującej w Rzymie *cura urbis*. Zgodnie z obowiązującymi w niej zasadami hierarchiczności najwyższą pozycję zajmowali *curatores aquarum*⁴. Zaraz za nimi uplasowali się *curatores riparum et alvei Tiberis*, później przemianowani w *curatores riparum et alvei Tiberis et cloacarum urbis*, następnie *curatores aedium sacrarum et operum locorumque publicorum*, zaś najniżsi stopniem byli *curatores viarum*⁵.

II. CURATORES AQUARUM

1. Zasady powoływania i piastowania urzędu

Pierwsza stała komisja do spraw *cura aquarum* w Rzymie pojawiła się za panowania Oktawiana Augusta. Doszło do tego na mocy uchwalonego w 13 (11?) r. p.n.e. *senatus consultum de aquaeductibus*

² J. RAMÓN ROBLES, *Magistrados, Jueces y Árbitros en Roma. Competencia civil y evolución*, Madrid 2009, s. 90.

³ A. PALMA, *Le 'curae' pubbliche. Studi sulle strutture amministrative romane*, Napoli 1991, s. 178; C. VARELA GIL, *El estatuto jurídico del empleado público en derecho romano*, Madrid 2007, s. 121, 123, 126.

⁴ TH. MOMMSEN, *Römisches Staatsrecht*, II.1, Leipzig 1887, reprint Cambridge 2009, s. 975; R. VIGANÒ, *Punti di vista sull'edictum de fluminibus retardis*, «Labeo» 15/1969, s. 168-177.

⁵ C. VARELA GIL, *El estatuto jurídico ...*, s. 124.

powołującego trzyosobowe kolegium *curatores aquarum*⁶. Precyzyjnych informacji na temat charakteru tego urzędu oraz zasad jego obejmowania i sprawowania dostarcza nam treść traktatu *De aquaeductu urbis Romae* Sextusa Juliusza Frontinusa, który w okresie panowania cesarza Nerwy (96-98r.) osobiście pełnił tę funkcję:

Front., *De aq.* 99,4-5: *Modulos etiam, de quibus dictum est, constituit et rei continendae exercendaeque curatorem fecit Messalam Corvinum, cui adiutores dati Postumius Sulpicius praetorius et Lucius Cominius pedarius. Insignia eis quasi magistratibus concessa est ...*

Jak informuje Frontinus, August, w celu utrzymania całego systemu w porządku i ruchu, mianował kuratorem Messalę Korwinusa, któremu przydzielił dwóch pomocników: Postumiusa Sulpicjusa i Lucjusa Kominiusa. Przyznano im insygnia tak, jak urzędnikom (*magistratus*)⁷.

Przede wszystkim, członkostwo w kolegium kuratorów było zarezerwowane wyłącznie dla osób z *ordo senatorius*. Na jego czele stał *curator* w randze konsula, którego wspierali dwaj niżsi rangą pomoc-

⁶ Istnieją podstawy, by wątpić w to, czy *curatores aquarum* zawsze działali jako *collegium*. Z pewnością w takiej postaci urząd ten został utworzony i tak funkcjonował przez pierwsze lata. Niespójność tekstów źródłowych sugeruje jednak, że w późniejszym okresie zaszły w tym zakresie zmiany. Zwraca na to uwagę CH. BRUUN, *The Water Supply of Ancient Rome. A Study of Roman Imperial Administration (Commentationes Humanarum Litterarum. 93)*, Helsinki 1991, s. 160, który jako źródło wątpliwości podaje *De aquaeductu urbis Romae*. Wskazuje on na fakt, iż Frontinus, piastujący urząd *curator aquarum*, zaledwie jeden raz na samym początku swego traktatu napomknął o *adiutores* (Front., *De aq.* 2,1). Co najważniejsze, nie użył tego określenia w odniesieniu do współpracowników kuratora, lecz w ogólnym znaczeniu terminu „pomocnik”. Zob. Front., *De aq.* 2,1: (...) *aliudve tam indecorum tolerabili viro, quam delegatum officium ex adiutorum agere praeceptis* (...). Po drugie, Ch. Bruun zauważa, iż Frontinus, wymieniając nazwiska swoich poprzedników na urzędzie, podał na każdą kadencję tylko po jednym nazwisku. Problemu nie ułatwia rozwiązać także *lex Quinctia de aquaeductibus* z 9r. p.n.e., w której urząd ten raz wymieniany jest w liczbie pojedynczej (Front., *De aq.* 129,5), a raz w mnogiej (Front., *De aq.* 129,9-10). Więcej zob. CH. BRUUN, *The Water Supply ...*, s. 240-241.

⁷ *O akweduktach miasta Rzymu. Frontinus, przeł. i wstęp C. KUNDEREWICZ*, «Prace Zakładu Archeologii Antycznej IHKM PAN», z. 19, Warszawa 1961, s. 58.

nicy (*adiutores*); jeden *praetorius*, drugi *pedarius*⁸. Jednak, niezależnie od różniącej *curator* i jego *adiutores* rangi, wszyscy oni korzystali z jednakowych atrybutów władzy urzędniczej.

Druga kwestia związana z charakterem kolegium *curatores aquarum* dotyczy sposobu ich powoływania.

Front., *De aq. 1,1*: *Cum omnis res ab imperatore delegata intentiorem exigit curam, ... sitque nunc mihi ab Nerva Augusto, aquarum iniunctum officium, ad usum tum ad salubritatem atque etiam securitatem urbis pertinens administratum per principes semper civitatis nostrae viros.*

Front. *De aq. 100,1*: *Quod Q. Aelius Tubero Paulus Fabius Maximus cos. V. F. de iis qui curatores aquarum publicarum ex consensu senatus a Caesare Augusto nominati essent orrandis ...*

W przytoczonych fragmentach Frontinus przekazał dwie istotne informacje na temat zasad obsadzania urzędu *curator aquarum*. Po pierwsze, że czynił to sam cesarz, choć za przyzwoleniem senatu (*ex consensus senatus*)⁹, co zapewne miało podkreślać znaczenie tego organu¹⁰. Po drugie, że kandydaci na ten urząd rekrutowali się wyłącznie z grona najznamienitszych obywateli (*principes civitatis*). Jest to dowód znaczenia i wysokiej pozycji, jaką *curatores aquarum* zajmowali w hierarchii urzędniczej. *Cura aquarum* znajdowała się bowiem na samym szczycie całej *cura publica*, co z kolei oznacza, iż była osią-

⁸ Jak domniemywa F.X. RYAN, *Rank and Participation in the Republican Senate*, Stuttgart 1998, s. 61, mianem *pedarius* określano prawdopodobnie tego senatora, który nie piastował jeszcze urzędu pretora, a więc z racji tego nie był uważany za wyższego. Zob. W. ECK, *Beförderungskriterien innerhalb der senatorischen Laufbahn, dargestellt an der Zeit von 69 bis 138 n. Chr.*, «ANRW» 2.1/1974, s. 208; TENZE, 'Cura viarum' und 'cura aquarum publicorum' als kollegiale Ämter im frühen Prinzipat, «KLIO» 74/1992, s. 238; P.G.W. GLACE, s.v. *adiutor*, [w:] *Oxford Latin Dictionary*, Oxford 2005, s. 45.

⁹ Front., *De aq. 104,2*: (...) *curatores aquarum, quos Caesar Augustus ex senatus auctoritate nominavit (...)*.

¹⁰ CH. BRUUN, *The Water Supply ...*, s. 182.

galna jedynie dla byłych konsulów. Za panowania Nerona, po roku 59, *cura aquarum* została nawet włączona do *cursus* senatorskiego. Z reguły, kuratorów do spraw wód publicznych powoływano na czas nieokreślony. W praktyce oznaczało to, iż mógł on wynosić zarówno kilka miesięcy, jak i kilka lat¹¹.

Choć kolegium *curatores aquarum* było zaledwie trzyosobowe, do jego dyspozycji pozostawiono szeroko rozbudowany personel pomocniczy, co wskazuje na powagę tego urzędu¹². O wysokiej randze *curatores aquarum* świadczą ponadto przyznawane im przywileje i zaszczyty, jakimi do tej pory cieszyli się wyżsi urzędnicy republikańscy. Chodzi m.in. o prawo do noszenia togi bramowanej (*toga praetexta*) oraz zasiadania na krześle kurulnym (*sella curulis*)¹³. Siedziba kuratorów aż do IV w. n.e. znajdowała się przy *Lacus Iuturnae* nieopodal *Forum Romanum*¹⁴.

Pierwsze zmiany w organizacji *cura aquarum* można zaobserwować już u schyłku II w. n.e. Panujący wówczas cesarz Septymiusz Sewer (193-211r.) w pierwszych latach swoich rządów powołał nowy urząd – *curator aquarum et Miniciae* – zastrzeżony dla byłych konsulów z *ordo senatorius*¹⁵. Na większą skalę *cura aquarum* zaczęła tracić swoją dotychczasową samodzielność, a także część przypisanych

¹¹ A. PALMA, *op. cit.*, s. 196, 204.

¹² Front., *De aq.* 100,1-2; R. KAMIŃSKA, 'Cura aquarum' w prawie rzymskim, «Zeszyty Prawnicze» 10.2/2010, s. 103. Więcej na temat poszczególnych członków personelu pomocniczego zob. A. LINTOTT, 'Imperium Romanum'. *Politics and administration*, New York 2005, s. 51-52. Zob. także C. VARELA GIL, *Los administradores de Roma (desde el origen de la ciudad hasta Justiniano)*, «RGDR» 7/2006, s. 33.

¹³ A. PALMA, *op. cit.*, s. 201; P.J. AICHER, *Guide to the Aqueducts of Ancient Rome*, Illinois 1995, s. 24; W. WOŁODKIEWICZ, *Concepts, pratiques et enjeux environnementaux dans l'Empire Romain, «Caesarodunum»* 39/2005, s. 59; TH. MOMMSEN, *op. cit.*, s. 973.

¹⁴ CH. BRUUN, *The Water Supply ...*, s. 195.

¹⁵ CIL V 7783; VI 1532; X 4752; XIV 3902; CH. BRUUN, *The Water Supply ...*, s. 189, 267; K. GEISSLER, *Die öffentliche Wasserversorgung im römischen Recht*, Berlin 1998, s. 60, która podkreśla, iż współcześnie trudna do ustalenia jest geneza nazwy tego urzędu. Autorka wskazuje dwie możliwości. Pierwsza wiązałaby się z miejscem urzędowania *curatores aquarum et Miniciae*, którym był *portus Miniciae*, druga zaś możliwość to taka, że *cura aquarum* została połączona z *cura Miniciae*. Zob. także TH. MOMMSEN, *op. cit.*, s. 975-976

temu kolegium kompetencji dopiero między rokiem 330 a 344. Na te lata przypadł bowiem okres intensywnych zmian w organizacji i funkcjonowaniu administracji publicznej zapoczątkowanych przez cesarza Dioklecjana (284-305r.), a kontynuowanych przez Konstantyna Wielkiego (307-337r.). Zmiany te miały na celu stworzenie nowej formy państwa odpowiadającej ustrojowi monarchicznemu. Przeprowadzone wówczas reformy doprowadziły do powstania w pełni scentralizowanej i zbiurokratyzowanej administracji państwowej, w której dominującą rolę przejęli powoływani i odwoływani przez cesarza urzędnicy podlegający jego ścisłej kontroli. Funkcjonujące do tej pory instytucje polityczne i administracyjne (zarówno te o korzeniach republikańskich, jak i te powstałe w pryncypacie) utraciły swoją rolę bądź po prostu uległy likwidacji¹⁶. *Cura aquarum*, jak wszystkie pozostałe miejskie *curae*, została poddana kontroli *praefectus urbi*, co było równoznaczne z utratą jej dotychczasowego miejsca w ramach *cursus* urzędniczego¹⁷. Zmianie uległa również nazwa urzędu, która od tej pory brzmiała – *consularis aquarum (et Miniciae)*¹⁸.

2. Zakres kompetencji

Zgodnie z treścią uchwalonego za panowania Augusta *SC de aquaeductibus*¹⁹, a także *lex Quinctia de aquaeductibus* z 9 r. p.n.e.²⁰ oraz

¹⁶ A. DĘBIŃSKI, J. MISZTAŁ-KONECKA, M. WÓJCIK, *Prawo rzymskie publiczne*, Warszawa 2010, s. 64; J. ZABŁOCKI, A. TARWACKA, *Publiczne prawo rzymskie*, Warszawa 2011, s. 183-184.

¹⁷ M. BIERNACKA-LUBAŃSKA, *Zaopatrzenie Rzymu w wodę za Augusta*, AUW, «Antiquitas» XIV [w:] *Rzym na przełomie republiki i cesarstwa*, W. Wrzesiński (red.), Wrocław 1988, s. 18; TEJZE, *Starożytne akwedukty rzymskie*, «Prace Zakładu Archeologii Antycznej IHKM PAN», z. 15, Warszawa 1959, s. 64.

¹⁸ CIL VI 1418: *T(ito) Fl(avio) Postumio Titiano, v(iro) co(n)s(ulari),| proco(n) s(uli) prov(inciae) Africae,| co(n)s(ulari) aquarum Miniciae (...)*. Zob. także K. GEISSLER, *op. cit.*, s. 61.

¹⁹ P.F. GIRARD, *Textes de droit romain. Publié et annoté*, Paris 1913, s. 130-132; FIRA, I, s. 276-280; G. ROTONDI, s.v. *Lex Quinctia de aquaeductibus*, 'Leges Publicae Populi Romani'. *Elenco cronologico con una introduzione sull'attività legislativa dei comizi romani*, Milano 1912, (Hildesheim 1962, przedruk), s. 453.

²⁰ P.F. GIRARD, *op. cit.*, s. 105-107; FIRA, I, s. 152-154.

wydanego między 17 a 11 r. p.n.e. przez tegoż cesarza edyktu dotyczącego akweduktu w Venafrum w Kampanii²¹, kolegium *curatores aquarum* zostało powołane w celu zarządzania i nadzoru nad wodami publicznymi. W związku z tym jego zadania miały dwojaki charakter. Z jednej strony należało do niego zaopatrywanie Rzymu w wodę oraz kontrola nad jej rozdawnictwem, z drugiej, nadzór nad akweduktami oraz troska o ich stan techniczny. *Curatores aquarum* szybko zaczęli zyskiwać na znaczeniu, w wyniku czego stopniowo poszerzano ich kompetencje. Już za panowania Tyberiusza (14-37r.) przekazano im funkcje, jakie dotąd pełnili edylowie czy pretorzy. Od tej pory *magistratus* mogli podejmować decyzje w sprawach należących do kompetencji *curatores* jedynie pod ich nieobecność²².

W ramach pierwszej grupy zadań, tj. zaopatrywania Rzymu w wodę, kuratorzy mieli obowiązek zapewniać jej stały dopływ do Miasta, a także zapobiegać jej kradzieżom oraz ścigać i karać sprawców tych i innych przestępstw wodnych. Zgodnie z postanowieniami *SC de aquaeductibus*, *curatores aquarum* dysponowali szerokim katalogiem kar, które, w zależności od stopnia szkodliwości czynu, mieli prawo samodzielnie nakładać²³.

Ważną i charakterystyczną dla *curatores aquarum* funkcją był także ich czynny udział w procesie udzielania koncesji wodnych oraz kontrola korzystania z nich.

Front., *De aq.* 103,2: *Circa ius ducendae aquae in privatis observanda sunt, ne quis sine litteris Caesaris, id est ne quis aquam publicam non impetratam, et ne quis amplius quam impetravit ducat.*

²¹ P.F. GIRARD, *op. cit.*, s. 130-132; 186-188; F.M. DE ROBERTIS, *La espropriazione per pubblica utilità nel diritto romano*, Bari 1936 (przedruk Roma 1972), Istituto di Diritto Romano. XVI und 35 S., «ZSS» 67/1937, s. 474; U. WESEL, *Rhetorische Statuslehre und Gesetzesauslegung der römischen Juristen*, Köln-Berlin-Bonn-München 1967, s. 36; G. RIES, *Prolog und Epilog in Gesetzen des Altertums*, München 1983, s. 128; O.F. ROBINSON, *op. cit.*, s. 100.

²² Front., *De aq.* 129, 5.

²³ R. KAMIŃSKA, 'Cura aquarum' ..., s. 109. Dokładny katalog kar stosowanych przez *curatores aquarum* zob. Front., *De aq.* 127.

Front., *De aq.* 105,1: *Qui aquam in usus privatos deducere volet, impetrare eam debebit et a principe epistulam ad curatorem adferre; curator deinde beneficio Caesaris praestare maturitatem et procuratorem eiusdem officii libertum Caesaris protinus scribere.*

Frontinus stwierdził, że odnośnie do prawa doprowadzania wody przez osoby prywatne należy uważać, aby nikt bez dokumentów cesarskich jej nie doprowadzał, to jest, aby nie doprowadzał wody publicznej ten, kto nie otrzymał koncesji oraz aby nikt nie doprowadzał jej więcej, niż pozwoliła mu na to koncesja.

Z drugiego zacytowanego fragmentu *De aquaeductu urbis Romae* wynika natomiast, że każdy, ktokolwiek chciał doprowadzać wodę na użytek prywatny, musiał uzyskać koncesję i przynieść do kuratora list od cesarza. Następnie kurator winien był rychło wprowadzić w czyn koncesję cesarską i zaraz też powołać wyzwoleńca cesarskiego jako prokuratora dla tej czynności²⁴.

Już we wczesnym pryncypacie prawo do udzielania zezwoleń na czerpanie wody z publicznych akweduktów zostało odebrane cenzorom oraz edydom i stało się wyłączną domeną cesarza²⁵. W wyniku tego zmienił się również charakter i sposób przyznawania koncesji. W republice przysługujące tym magistratom *ius dandae vendendae aquae* było przez nich realizowane na drodze *locationes censoriae* przypominających prywatnoprawną *locatio conductio*. Jednak już od Augusta koncesje wodne diametralnie zmieniły swój charakter przybierając postać *beneficium principis*²⁶. Był to rodzaj dobrodziejstwa, jakiego cesarz udzielał na podstawie własnej decyzji wydanej

²⁴ *O akweduktach miasta Rzymu*, s. 61, 62.

²⁵ Front., *De aq.* 95: *Ad quem autem magistratum ius dandae vendendae aquae pertinuerit in iis ipsis legibus variatur. interdum enim ab aedilibus, interdum a censoribus permissum invenio; sed apparet quotiens in re publica censores erant, ab illis potissimum petium, cum non erant, aedilium eam potestate fuisse.*

²⁶ Front., *De aq.* 99,3: *Augustus quoque edicto complexus est, quo iure uterentur qui ex commentaries Agrippae aquas haberent, tota re in sua beneficia translata.*

w formie listu (*epistula*)²⁷. Rola *curatores aquarum* polegała zaś na uruchamianiu i przeprowadzaniu postępowania mającego wprowadzić tę koncesję w życie. Kuratorzy czuwali też nad realizacją koncesji przez osoby uprawnione dysponując prawem do karania za popełnione w tym zakresie nadużycia²⁸.

Do drugiej z wymienionych wcześniej grup zadań postawionych przed *curatores aquarum* należała troska o stan techniczny akweduktów publicznych. W związku z tym mieli oni dbać o odpowiednie zagospodarowanie i utrzymanie terenu, po którym biegł wodociąg, jak też zapewniać szczelność rur oraz zapobiegać wyciekom wody²⁹. W razie wykrycia jakichkolwiek okoliczności sklasyfikowanych przez senat jako wykroczenie mieli, na mocy jego uchwały, rozpoznawać te sprawy i orzekać w nich³⁰. Mogli też, w przewidzianych przez *lex Quinctia de aquaeductibus* przypadkach uszkodzeń bądź zniszczeń poszczególnych elementów wodociągu, takich jak kanały, arkady, rury, zbiorniki rozdzielcze albo cysterny, stosować kary przewidziane w tej ustawie³¹.

Zakres funkcji wykonywanych przez *curatores aquarum* wskazuje na to, że ich kompetencje pod względem terytorialnym nie ograniczały się do samego Rzymu, ale wykraczały daleko poza jego mury, co wynikało stąd, że daleko od Miasta znajdował się również początek akweduktu. Innymi słowy, kompetencje *curatores aquarum* rozpoczy-

²⁷ M. PEACHIN, *Frontinus and the 'curae' of the 'curator aquarum'*, Stuttgart 2004, s. 76.

²⁸ Do najczęstszych przypadków nadużyć należały kradzieże wody dostarczanej akweduktami. Dopuszczano się ich na rozmaite sposoby, w tym m.in. dokonując perforacji rur czy podłączając do rur rozprowadzających wodę przewody o średnicy większej niż ustalona w koncesji, czy wreszcie podłączając przewody w ogóle nie zarejestrowane. Zob. także Front., *De aq.* 103,2; 106,1; 129,4-5; W. WOŁDKIEWICZ, *op. cit.*, s. 61; M. JOŃCA, *Głośnie rzymskie procesy karne*, Wrocław 2009, s. 157.

²⁹ S. LEFEBVRE, *L'administration de l'Empire romain d'Auguste à Dioclétien*, Paris 2011, s. 101. CH. BRUUN, *The Water Supply ...*, s. 199.

³⁰ Front., *De aq.* 127,1-3.

³¹ Front., *De aq.* 129,4-10.

nały się u źródeł akweduktów, a kończyły w Rzymie, dokąd docierała przewodzona wodociągami woda³².

III. *CURATORES RIPARUM ET ALVEI TIBERIS ET CLOACARUM URBIS*

1. Zasady powoływania i piastowania urzędu

Jak wynika z samej nazwy tego urzędu, został on utworzony w celu zapewnienia należytego zarządzania i administracji (*procuratio*) brzegów, koryta oraz nurtu wody w Tybrze. Urzędnicy ci stanowili odrębny od *curatores aquarum*, lecz podobnie jak oni stały departament administracji zajmujący się wyłącznie problemami związanymi ze stanem naturalnym oraz zasadami korzystania z rzeki.

Od samego początku, tj. od momentu powołania w 15 r. n.e., *curatores riparum et alvei Tiberis* funkcjonowali w formie kolegium³³. Składało się ono z pięciu członków pochodzących ze stanu senatorskiego; przewodniczącego w randze konsula i czterech pomocników niższych rangą³⁴. *Curator riparum et alvei Tiberis* był najprawdopodobniej pierwszym urzędem, o jaki można było się starać po złożeniu urzędu konsula³⁵. Do czasów Klaudiusza wybór członków kolegium *curatores riparum et alvei Tiberis* odbywał się przez losowanie. Dopiero za panowania tego cesarza losowanie zastąpiono mianowaniem, dzięki czemu stanowiska te zaczęto obsadzać osobami o lepszym

³² Frontinus kilkakrotnie w swoim traktacie wspomina o (nie)przeprowadzonych przez siebie pomiarach źródeł niektórych akweduktów, czym daje wyraz, że jako *curator aquarum* niejednokrotnie podejmował czynności daleko poza obszarem Miasta. Zob. Front., *De aq.* 70,2; 73,2. Także kompetencje w zakresie jurysdykcji sprawowanej przez tych kuratorów wykraczały poza granice Rzymu. Dotyczyło to zarówno rozpoznawania spraw (*iudicare*), jak i orzekania w nich (*cognoscere*). Opisuje to Frontinus w innym fragmencie swojego dzieła, Front., *De aq.* 127.

³³ CIL VI 1237=31544a

³⁴ CIL VI 1267a,b; A. BURDESE, *Manuale di diritto pubblico romano*, Torino 1987, s. 170; A. PALMA, *op. cit.*, s. 237; A. KOLB, *Die kaiserliche Bauverwaltung in der Stadt Rom*, Stuttgart 1993, s. 27; R. FISCHER, *Umweltschützende Bestimmungen im Röm Recht*, Aachen 1996, s. 70; C. VARELA GIL, *Los administradores de Roma ...*, s. 29.

³⁵ W. ECK, *Beförderungskriterien innerhalb ...*, s. 207.

przygotowaniu merytorycznym³⁶. Od kandydatów na kuratorów zaczęto bowiem wymagać odpowiedniego doświadczenia i doskonałej znajomości problematyki związanej z administrowaniem dobrami publicznymi. Ostatecznie urząd ten był zajmowany wyłącznie przez osoby posiadające pewien dorobek zawodowy na tym polu³⁷.

Curatores riparum et alvei Tiberis działali wspólnie *ex senatus consulto* albo, od czasów Klaudiusza, *ex auctoritate principis*³⁸. Podobnie jak *curatores aquarum*, mogli korzystać z własnego i przez siebie powoływanego personelu pomocniczego, który tak naprawdę wyłonił się dopiero pod rządami Klaudiusza. Ów personel stanowili utworzeni za panowania tego cesarza *praefectus curatorum alvei Tiberis* i *procurator Caesaris ad ripam Tiberis* rekrutujący się z *ordo equester*³⁹. Wykonywali oni zadania o charakterze technicznym i administracyjnym⁴⁰. Z racji tego zaś, że najważniejszą rolą, jaką Tyber pełnił dla Miasta, był transport artykułów żywnościowych, siedziba *curatores* mieściła się w Ostii, największym porcie przeładunkowym Italii⁴¹.

Curatores riparum et alvei Tiberis, na podobnych zasadach, jak inne kolegia działające w ramach *cura urbis*, korzystali z pomocy personelu współpracującego niższej rangi. Byli to m.in. pisarze, gońcy czy księgowi⁴². Wykonywanie niektórych obowiązków, początkowo związanych tylko z Tybrem, potem także z kanalizacją miejską, wyma-

³⁶ S. LEFEBVRE, *op. cit.*, s. 102.

³⁷ R. VIGANÒ, *Punti di vista ...*, s. 174; A. PALMA, *op. cit.*, s. 211; O.F. ROBINSON, *op. cit.*, s. 90.

³⁸ CIL VI 31545; M.E. COSENZA, *op. cit.*, s. 35; W. ECK, 'Cura viarum' ..., s. 238.

³⁹ L. HOMO, *Rome impériale et l'urbanisme dans l'antiquité*, Paris 1951, s. 242; TH. MOMMSEN, *op. cit.*, s. 973.

⁴⁰ P. FLACCARO, s.v. *acque*, «EI» I, 1929, s. 368; W. ECK, 'Cura viarum' ..., s. 245.

⁴¹ G.S. ALDRETE, *Floods of the Tiber in ancient Rome*, Baltimore 2007, s. 201.

⁴² Na jednej z nagrobnych inskrypcji widnieje napis, iż zmarły pełnił za życia funkcję sekretarza bądź księgowego (?) *curator riparum et alvei Tiberis*. Zob. CIL II 6085: [Aur(elio) Fa]ustino Augusto[rum liber]to, *commentar[i]ensi XXXX Gall(iarum), item urbis al[v]ei Tiberis (...)*.

gało ponadto przydzielenia im fachowców, pracowników fizycznych bądź inżynierów⁴³.

Kolegium *curatores riparum et alvei Tiberis* w składzie pięcioosobowym istniało w sposób niezmieniony aż do czasów Flawiuszów. Najprawdopodobniej pod rządami Wespazjana (69-79r.) likwidacji uległo kolegium, które zastąpiono urzędem jednoosobowym o tak samo brzmiącej nazwie⁴⁴. Tę zmieniono dopiero za cesarza Trajana w 101r., co było efektem rozszerzenia kompetencji kuratora o ochronę systemu kanalizacyjnego (*cura cloacarum*). Od tej pory brzmiała ona - *curatores riparum et alvei Tiberis et cloacarum urbis*⁴⁵. Pod rządami Trajana doszło też do zmodyfikowania struktury urzędu, który na nowo stał się kolegium, aczkolwiek o okrojonym składzie. Tworzyły je bowiem trzech członków: przewodniczący w randze konsula oraz dwaj pomocnicy z *ordo equester*⁴⁶. W takim składzie i pod taką nazwą kolegium funkcjonowało przez kolejne dwa wieki aż do czasów cesarza Konstantyna Wielkiego (307-337r.). Przede wszystkim, już w pierwszych latach jego panowania *curator riparum et alvei Tiberis et cloacarum urbis* przekształcono w jednoosobowy urząd, który podporządkowano prefektowi miasta. Między 326 a 330r. zmianie uległa również nazwa urzędu; od tej pory brzmiał on – *consularis alvei Tiberis et cloacarum*⁴⁷. Poza tym, zlikwidowano personel pomocniczy kuratorów, tj. *praefectus curatorum alvei Tiberis* i *procurator Caesaris ad ripam Tiberis*. Ostatecznie, w pierwszej połowie V w., *consularis alvei Tiberis et cloacarum* został przemianowany w *comes riparum et alvei Tiberis et cloacarum*⁴⁸.

⁴³ G.S. ALDRETE, *op. cit.*, s. 201.

⁴⁴ A. PALMA, *op. cit.*, s. 237, 239; G. TOMÁS, *Limitations à la propriété riveraine et libre navigation fluviale*, «RIDA» 48/2001, s. 363; TH. MOMMSEN, *op. cit.*, s. 970.

⁴⁵ Lucius Caesonius Lucillus Macer Rufinianus (195-255r.), zanim został *curator aquarum et Miniciae* (najprawdopodobniej między 230 a 235r.), jako były konsul pełnił urząd *curator alvei Tiberis et cloacarum urbis* (między 227 a 230r.). Zob. CIL XIV 3902.

⁴⁶ M.E. COSENZA, *op. cit.*, s. 36.

⁴⁷ A. PALMA, *op. cit.*, s. 239, 240.

⁴⁸ M.E. COSENZA, *op. cit.*, s. 36; L. HOMO, *op. cit.*, s. 243, 245.

2. Zakres kompetencji

Curatores riparum et alvei Tiberis zajmowali się w zasadzie wszelkimi problemami związanymi z rzekami i wodą rzeczną, jednak ich najważniejsze zadanie polegało na zapewnianiu ciągłości żeglowności Tybru oraz czystości jego brzegów i koryta. W związku z tym mieli usuwać wszelkie przeszkody stojące na drodze spławu, zarówno te naturalne, np. zwalone drzewa czy gałęzie, jak i wykonane ręką człowieka, a więc m.in. wraki statków. Do ich zadań należała też najprawdopodobniej kontrola czystości wody w rzece. W szczególności mieli usuwać z niej wszelkie odpady, ekskrementy, jak również ciała skazańców, którym, ze względu na ciężar popełnionego przez nich przestępstwa (zwłaszcza *crimen maiestatis*), odmawiano pochówku⁴⁹. W ramach realizacji tychże zadań kuratorzy mogli zawierać umowy o oczyszczanie brzegów rzeki z prywatnymi przedsiębiorcami. Od początku istnienia urzędu byli też władni do rozstrzygania sporów dotyczących granic rzecznych. Do nich należało więc ustalanie, jak duże obszary ziemi stanowiły własność publiczną i w związku z tym były częścią brzegów rzeki. Przy użyciu *cippi* wytyczali granice własności publicznej, co, wzięwszy pod uwagę częste powodzie, było czynnością konieczną i zapewne dość często powtarzaną⁵⁰.

Ponadto, *curatores riparum et alvei Tiberis* byli zobowiązani zapewniać odpowiednią głębokość rzeki i ewentualnie pogłębiać ją bądź udrażniać.

Niemalą rolę odgrywali przy tworzeniu i realizacji planów zabudowy wałów, gdzie miały cumować i rozładowywać się statki towarowe⁵¹. Do kuratorów należała też regulacja kursu rzeki, kontrolowanie cechów i stowarzyszeń korzystających z rzek w celach zawodowych,

⁴⁹ Więcej na temat zakazu grzebania zwłok oraz losu porzuconych ciał zob. M. KURYŁOWICZ, *Publiczne porządki i nieporządki pogrzebowe w okresie wczesnego cesarstwa rzymskiego*, [w:] *Ochrona bezpieczeństwa i porządku publicznego w prawie rzymskim*, red. K. AMIELAŃCZYK, A. DĘBIŃSKI, D. SŁAPEK, Lublin 2010, s. 164-171.

⁵⁰ M.E. COSENZA, *op. cit.*, s. 36; G.S. ALDRETE, *op. cit.*, s. 200; S. LEFEBVRE, *op. cit.*, s. 103.

⁵¹ G.S. ALDRETE, *op. cit.*, s. 201.

czy nadzorowanie miejsc wyznaczonych do cumowania statków i tratw⁵².

Już z samej nazwy *cura riparum et alvei Tiberis* wynika, że zadania pełniących ją urzędników nie mogły ograniczać się wyłącznie do obszaru miejskiego. Pod względem terytorialnym ich kompetencje kończyły się więc tam, gdzie kończył swój bieg Tyber. Rozciągnięcie uprawnień *curatores riparum et alvei Tiberis*, jak zresztą i pozostałych kuratorów zaangażowanych w *cura urbis*, było uzasadnione choćby tym, że bardzo często na jej funkcjonowanie wpływała sytuacja panująca na terenach wiejskich, nawet tych bardziej oddalonych do Miasta⁵³.

IV. *CURATORES AEDIUM SACRARUM ET OPERUM LOCORUMQUE PUBLICORUM*

1. Zasady powoływania i piastowania urzędu

W formie kolegium funkcjonowali również *curatores aedium sacrarum et operum locorumque publicorum*. Kuratorów było z reguły dwóch. Zazwyczaj dzielili oni między sobą kompetencje w ten sposób, że jeden zajmował się *aedes sacrae* i stad nazywany był *curator aedium sacrarum*, a drugi *opera publica*, od czego wzięła się nazwa urzędu - *curator operum publicorum*⁵⁴. Zatem, w porównaniu do *curatores aquarum* czy *viarum*, to kolegium było zdecydowanie bardziej zróżnicowane pod względem kompetencji jego członków. Wspólnie było natomiast pochodzenie ich obowiązków. Częściowo kuratorzy przejęli je bowiem po zlikwidowanym urzędzie cenzora, a częściowo od edylów, którzy w republice pełnili *procuratio aedium* będące integralną częścią *cura urbis*⁵⁵.

⁵² A. AUGILERA MARTÍN, *El monte Testaccio y la llanura subaventina. Topografía 'extra portam Trigeminam'*, Roma 2002, s. 44-45.

⁵³ CH. BRUUN, *The Water Supply ...*, s. 146.

⁵⁴ CIL III 10336; VI 1854, 31338a (=ILS 452); ILS 1080; A. PALMA, *op. cit.*, s. 221; CH. BRUUN, *Die 'Historia Augusta', die Proskriptionen des Severus und die 'curatores operum publicorum'*, «Arctos» 24/1990, s. 10 przyp. 22.

⁵⁵ Cic., *in Verr.* 2,5,36.

Curatores aedium sacrarum et operum locorumque publicorum byli mianowani równocześnie, a okres ich kadencji najprawdopodobniej wynosił jeden rok⁵⁶. Od samego początku istnienia tych urzędów były one zarezerwowane wyłącznie dla osób należących do *ordo senatorius*⁵⁷. Nie ma natomiast pewności co do rangi urzędniczej, jakiej wymagano od przyszłych kuratorów. W pierwszym okresie ich działalności, a więc u schyłku panowania Augusta i w pierwszych latach rządów Tyberiusza, wystarczała ranga pretorska kandydata⁵⁸. Dowodem na to jest postać Quintusa Variusa Geminusa, pierwszego *curator aedium sacrarum et operum publicorum*, który urząd ten objął właśnie jako były pretor⁵⁹. Ranga konsularna stała się wymogiem stawianym kandydatom na to stanowisko dopiero na skutek reform cesarza Klaudiusza. Prawdopodobnie pod jego rządami została też wprowadzona zasada, że urząd *curator aedium sacrarum et operum publicorum* był pierwszym, jaki można było sprawować zaraz po konsulacie⁶⁰. Zważywszy zatem na rangę, jakiej wymagano od kandydata, urząd ten musiał, przynajmniej w początkowym okresie swojego istnienia, być niżej w hierarchii *cura urbis* od *curatores aquarum* czy *curatores riparum et alvei Tiberis*⁶¹.

Odnośnie do zasięgu terytorialnego *cura aedium sacrarum et operum publicorum*, można sądzić, iż początkowo ograniczała się ona wyłącznie do miasta Rzymu. Z czasem jednak kuratorów tych powoływano także na innych obszarach Imperium. Może o tym świadczyć

⁵⁶ CH. BRUUN, *Die 'Historia Augusta' ...*, s. 10-11; A. PALMA, *op. cit.*, s. 225.

⁵⁷ A. KOLB, *op. cit.*, s. 31; C. VARELA GIL, *Los administradores de Roma ...*, s. 29.

⁵⁸ M.E. COSENZA, *op. cit.*, s. 39.

⁵⁹ CIL IX 3305, 3306 (=ILS 932).

⁶⁰ G. McNEIL, *Latin Historical Inscriptions illustrating the History of the Early Empire*, Oxford 1893; W. ECK, *Beförderungskriterien innerhalb ...*, s. 207; A. KOLB, *op. cit.*, s. 68; C. VARELA GIL, *El estatuto jurídico ...*, s. 124; S. LEFEBVRE, *op. cit.*, s. 96, http://www.archive.org/stream/latinhistoricali00rushrich/latinhistoricali00rushrich_djvu.txt

⁶¹ M.E. COSENZA, *op. cit.*, s. 39.

choćby poniższy fragment zachowanej w Digestach justyniańskich księgi Ulpiana dotyczącej urzędu prokonsula:

D. 1,16,7,1 (Ulp. 2 *de off. procons.*): *Aedes sacras et opera publica circumire inspiciendi gratia, an sarta tectaque sint vel an aliqua refectione indigeant, et si qua coepta sunt ut consummentur, prout vires eius rei publicae permittunt, curare debet curatoresque operum diligentes sollemniter praeponere, ministeria quoque militaria, si opus fuerit, ad curatores adiuvandos dare.*

Z wypowiedzi tego jurysty wynika, że *curatores* zarządzali świątyniami i budynkami publicznymi także w innych miastach poza Rzymem, a nawet w prowincjach. Decyzję w sprawie ich powołania podejmowali prokonsulowie, którzy też określali zakres obowiązków tych kuratorów.

Drugim urzędem zajmującym się nadzorem obiektów publicznych w Rzymie byli *curatores locorum publicorum iudicandorum*. Funkcjonowali oni w formie pięcioosobowego kolegium, którego członkami mogły zostać wyłącznie osoby ze stanu senatorskiego. W składzie *collegium* znajdowali się: przewodniczący w randze konsula i cztery stojący niżej w hierarchii senatorowie⁶². W związku z brakiem źródeł mówiących o momencie powstania *collegium* możemy jedynie domyślać się, iż przypadł on na okres panowania bądź Augusta, bądź Tyberiusza⁶³. Cel utworzenia tego urzędu był w praktyce taki sam, jak w przypadku *curatores operum publicorum*. Chodziło mianowicie o utrzymanie w należyтым stanie publicznych (*loca publica*) i ochronę ich publicznej użyteczności.

⁶² CIL VI 1266, 1267a,b; ILS 3842; W. Eck, 'Cura viarum' ..., s. 242.

⁶³ Rozbieżności istnieją również we współczesnej literaturze. Zdaniem W. Eck, 'Cura viarum' ..., s. 240, *curatores locorum publicorum iudicandorum* funkcjonowali już w 20 r. p.n.e., a więc we wczesnym okresie panowania Augusta. Z kolei o powstaniu urzędu za Tyberiusza przekonany jest E. DE RUGGIERO, s.v. *curator locorum publicorum iudicandorum ex s.c.*, [w:] *Dizionario epigrafico di antichità romanae*, Roma 1961, s. 1327. Podobnie A. KOLB, *op. cit.*, s. 28.

Curatores locorum publicorum iudicandorum funkcjonowali jako samodzielne kolegium do czasów Klaudiusza. Na mocy przeprowadzonych przez niego reform administracyjnych kompetencje tych urzędników przejęli *curatores operum publicorum*. Od tej pory, budynki i place publiczne miały być nadzorowane wyłącznie przez kuratorów w randze konsularnej⁶⁴. Przypuszczalnie, powierzenie *curatores operum publicorum* troski o *loca publica* było przyczynkiem do połączenia obu kolegiów (*curatores aedium sacrarum et operum publicorum* i *curatores locorum publicorum iudicandorum*) w jedno o nazwie *curatores aedium sacrarum et operum locorumque publicorum*⁶⁵. Połączenie tych urzędów nie wpłynęło negatywnie ani na rolę, ani na pozycję tych urzędników w administracji publicznej. Można nawet przypuszczać, że stało się odwrotnie. Mianowicie, w przeciągu jednego wieku *curatores aedium sacrarum et operum locorumque publicorum* wpisali się w senatorskie *cursus honorum* i w czasach Hadriana (117-138r.) urząd ten był jednym ze stopni *cursus senatorius*⁶⁶. Również nazwa urzędu nie pozostała taka sama i od Dioklecjana (284-305r.) brzmiała ona *curator operum publicorum vir clarissimus*⁶⁷.

Ewolucja *cura aedium sacrarum et operum locorumque publicorum* ostatecznie zakończyła się w IV w. n.e. Odtąd składały się na nią trzy urzędy. Najwyższy rangą był *curator consularis operum maximorum*, do którego należało czuwanie nad najważniejszymi budynkami publicznymi. Z tej racji posługiwał się tytułem *praefectus*. Drugie miejsce w hierarchii zajmował *curator operum publicorum* odpowiedzialny za pozostałe ważne dla Rzymu i Rzymian budowle. Najniższy był urząd *curator statuarum*, którego trosce oddano rozrzucone po całym Mieście pomniki z marmuru i brązu. Wszystkie trzy urzędy były dostępne wyłącznie dla osób ze stanu senatorskiego. Wszystkie też były podporządkowane prefektowi miasta⁶⁸.

⁶⁴ A. KOLB, *op. cit.*, s. 29.

⁶⁵ TAMŻE, s. 31.

⁶⁶ CH. BRUUN, *Die 'Historia Augusta' ...*, s. 12.

⁶⁷ CIL VI 1673; M.E. COSENZA, *op. cit.*, s. 40.

⁶⁸ M.E. COSENZA, *op. cit.*, s. 42; L. HOMO, *op. cit.*, s. 232-233; A. PALMA, *op. cit.*, s. 224.

2. Kompetencje

Treść kompetencji *curatores aedium sacrarum et operum locorum-que publicorum* była dość różnorodna. Zasadniczo odpowiadała ona zadaniom, jakie w republice pełnili cenzorzy i edylowie w ramach *cura urbis*. W najbardziej ogólnym ujęciu funkcje *curatores aedium sacrarum et operum locorum-que publicorum* polegały więc na sprawowaniu ochrony prawnej nad świątyniami, obiektami należącymi do cesarza i innymi ważniejszymi budynkami oraz miejscami publicznymi w Rzymie, które zostały powierzone ich pieczy⁶⁹. Mówiąc zaś bardziej precyzyjnie, *curator aedium sacrarum* odpowiadał za miejsca święte, świątynie i miejsca kultu, zaś *curator operum locorum-que publicorum* zajmował się miejscami oraz budynkami publicznymi i przeznaczonymi do użytku publicznego⁷⁰. Kuratorzy czuwali nad stanem technicznym tych obiektów i przeprowadzali konieczne prace konserwacyjne. Podobnie jak *curatores aquarum*, byli uprawnieni do organizowania przetargów o wykonanie robót publicznych polegających na budowie bądź naprawie obiektów świątynnych, głównie świątyń, albo publicznych (gmachów sądów, łaźni, portyków oraz wałów), a także mieli prawo do sprawowania stałej kontroli nad wykonawstwem tych czynności⁷¹. Poza tym, kuratorzy mieli zapobiegać uchybieniom i nadużyciom w korzystaniu z budynków i miejsc publicznych w Mieście przez jego mieszkańców. Okazjonalnie zajmowali się również zaopatrywaniem Rzymu w wodę publiczną⁷². Ponadto, *curatores* byli uprawnieni do udzielania osobom prywatnym prawa do korzystania z gruntów publicznych i czuwali nad realizowaniem przez nich tych uprawnień⁷³. Mogli też zajmować miejsca publiczne pod budowę pomników i innych konstrukcji zaplanowanych przez cesarza bądź senat.

⁶⁹ Varr., *de ling. Lat.* 5,81; Fest., s.v. *aedilis*, p. 12 (L); H.-G. PFLAUM, *Les progrès des recherches prosographiques concernant l'époque du Haut-Empire durant le dernier quart de siècle (1945-1970)*, 2.1/ 1974, s. 130.

⁷⁰ S. LEFEBVRE, *op. cit.*, s. 97.

⁷¹ M.E. COSENZA, *op. cit.*, s. 40; S. LEFEBVRE, *op. cit.*, s. 97, 98.

⁷² CH. BRUUN, *The Water Supply ...*, s. 238.

⁷³ A. PALMA, *op. cit.*, s. 223; C. VARELA GIL, *Los administradores de Roma ...*, s. 29; TH. MOMMSEN, *op. cit.*, s. 974.

Za czasów Klaudiusza zadania *curatores aedium sacrarum et operum locorumque publicorum* poszerzono o obowiązek przeprowadzania kontroli w zakresie bezprawnych alienacji gruntów publicznych (*ager publicus*) przez indywidualne osoby⁷⁴. Wreszcie, na polecenie cesarza mogli udzielać indywidualnym osobom zgody na poświęcenie bóstwu przedmiotów należących do ich prywatnych majątków⁷⁵.

V. CURATORES VIARUM

1. Zasady powoływania i piastowania urzędu

Curatores viarum tworzyli najstarsze kolegium spośród wszystkich *curatores*. Jego korzenie sięgają czasów republiki, jednak nie jest możliwe ustalenie konkretnej daty powstania tego urzędu. Wiele natomiast wskazuje na to, iż byli oni urzędnikami nadzwyczajnymi. Przede wszystkim, w republice *cura viarum* mieściła się w granicach zadań cenzorów i edylów oraz współpracujących z edylami dwóch kolegiów. Jedno tworzyli *quattuorviri viis in urbe purgandis* odpowiedzialni za stan dróg na obszarze Miasta, drugie *duoviri viis extra urbem purgandis* właścivi w sprawach dróg podmiejskich⁷⁶. Ostateczny kształt kolegium *curatores viarum* nadał Oktawian August. Po 20 r. p.n.e. *cura viarum* znajdowała się już praktycznie w całości w rękach kuratorów⁷⁷. Mianował ich cesarz, przed którym ponosili wyłączną odpowiedzialność. Początkowo mianowanie odbywało się za zgodą senatu (*ex consensu senatus*), później *auctoritate*⁷⁸. Przysługiwały im insygnia władzy oraz uprawnienia, jakimi dotąd cieszyli się *magistra-*

⁷⁴ S. LEFEBVRE, *op. cit.*, s. 97, 98.

⁷⁵ CIL VI 360; H. INSADOWSKI, 'Res sacrae' w prawie rzymskim, Lublin 1931, s. 59.

⁷⁶ *Tab. Her.* 2,50-52; R. KAMIŃSKA, Ochrona dróg publicznych przez urzędników rzymskich, «Zeszyty Prawnicze» 8.2/2008, s. 13.

⁷⁷ R. LAURENCE, *The Roads of Roman Italy. Mobility and Cultural Change*, London 1999, s. 42.

⁷⁸ E. KORNEMANN, s.v. *cura*, «RE» 4.2/1901, kol. 1761-1772; TAMŻE, s.v. *curatores*, kol. 1774-1813; F. DE MARTINO, *Storia della costituzione romana*, IV, Napoli 1974, s. 659; V. PONTE ARREBOLA, *Guardianes y custodios ...*, s. 3.

*tus*⁷⁹. Najprawdopodobniej do rządów Nerona kandydaci rekrutowali się wyłącznie ze stanu senatorskiego. Każdy kurator nadzorował albo jedną przydzieloną mu drogę, albo kilka. To drugie rozwiązanie praktykowano zazwyczaj w odniesieniu do dróg mniejszych lub o mniejszym znaczeniu⁸⁰. Za panowania Nerona nastąpił podział kompetencji *curatores viarum*. Polegał on na tym, że drogami ważniejszymi (*via Aemilia*, *via Flaminia*) mieli odtąd zajmować się wyłącznie urzędnicy w randze senatorskiej, którzy wcześniej piastowali urząd pretora, zaś mniejszymi urzędnicy z *ordo equester*⁸¹. Wyjątek stanowiła *via Appia*. Od kuratora tej drogi oczekiwano bowiem wcześniejszego pełnienia funkcji konsula⁸². W konsekwencji doprowadziło to do powstania wewnętrznej hierarchizacji wśród *curatores viarum*.

Począwszy od reformy Augusta z roku 20 p.n.e., *curatores viarum* działali więc w formie kolegium urzędników różnej rangi. Mieli oni prawo otaczać się personelem pomocniczym, czyli *subcuratores*⁸³. Czasami współpracowali z nimi również cesarscy wyzwoleńcy zajmujący się księgowością princepsa (*tabularii*)⁸⁴. W takiej formie urząd *curator viarum* funkcjonował aż do reform zainicjowanych przez cesarza Dioklecjana. Ostatecznie zniknął za panowania Konstantyna Wielkiego⁸⁵.

2. Zakres kompetencji

Jak już była o tym mowa, znaczną część swoich obowiązków *curatores viarum* przejęli po zlikwidowanym urzędzie cenzora, a także

⁷⁹ V. PONTE ARREBOLA, *Guardianes y custodios ...*, s. 3.

⁸⁰ R. KAMIŃSKA, *Ochrona dróg i rzek publicznych w prawie rzymskim okresie republiki i pryncypatu*, Warszawa 2010, s. 98.

⁸¹ Dio Cass., 58,8: ... ἐχ τῶν εστρατηγηχότων ...

⁸² V. PONTE ARREBOLA, *Guardianes y custodios ...*, s. 5,7,8; M. SARTORI, *Osservazioni sul ruolo del 'curator rei publicae'*, «Athenaeum» 67/1989, fasc. I-II, s. 5-20.

⁸³ *Subcuratores* zostali powołani m.in. dla *viae Flaminiae*, zob. CIL VII 1054: *sub cur(atore) viae Flaminiae et aliment(orum)*; dla *viae Aemiliae*, zob. CIL X 7857: *subcurator viae Aemiliae*, i inne zob. CIL VI 3536: *succu(ratori) viae (...)*.

⁸⁴ V. PONTE ARREBOLA, *Guardianes y custodios ...*, s. 5.

⁸⁵ A. PALMA, *op. cit.*, s. 189.

po edylach oraz *duoviri viis extra urbem purgandis*. Kuratorzy mieli zapewniać czystość i porządek na drogach publicznych oraz troszczyć się o ich stan techniczny, z czym wiązały się konieczne naprawy i konserwacje⁸⁶. Prawdopodobnie ich inicjatywie powierzono także budowę nowych dróg publicznych, co w republice należało do cenzorów⁸⁷. Na wzór edylów, *curatores viarum* byli władni rozstrzygać spory z tytułu ruchu drogowego⁸⁸. W ramach troski o stan dróg publicznych mogli interweniować w sytuacji, gdy budowla należąca do indywidualnej osoby groziła powstaniem szkody na drodze, np. na skutek zawalenia się. Urzędnicy ci sprawowali zatem także nadzór nad stanem budynków prywatnych stojących przy drogach publicznych. W związku z tym, w uzasadnionych przypadkach mogli zobowiązywać osoby odpowiadające za stan swoich konstrukcji do naprawienia zarówno ich, jak i odcinka uszkodzonej przez nie drogi publicznej. Podobnie jak w republice edylowie, *curatores* dysponowali zapewne prawem do nakładania kar pieniężnych⁸⁹. Byli też władni zarówno do przeprowadzania kontroli nad oczyszczaniem i naprawą wodociągów czy kanałów ściekowych, jak i do wydawania odpowiednich zezwoleń na budowę tych instalacji⁹⁰.

⁸⁶ G. IMPALLOMENI, *In tema di strade vicinali*, [w:] *Scritti di diritto romano e tradizione romanistica*, Padova, 1996, s. 545. V. PONTE ARREBOLA, *Guardianes y custodios...*, s. 5, 8. W przeciwieństwie jednak do cenzorów, *curatores viarum* w pryncypacie nie byli władni podejmować decyzji w sprawie rozpoczęcia budowy drogi publicznej. Jedynym pomysłodawcą i projektodawcą był cesarz. Zob. R. LAURENCE, *op. cit.*, s. 46; V. PONTE ARREBOLA, *Los agentes constructores de las vías romanas de carácter público. El recurso a la 'locatio-conductio' para adjudicar los trabajos de alzamiento*, «RGDR» 2/2004, s. 15.

⁸⁷ R. KAMIŃSKA, *Ochrona dróg i rzek ...*, s. 99.

⁸⁸ G.H. STEVENSON, s.v. *curator*, [w:] *OCD*, s. 245; J. KAMIŃSKI, s.v. *curator viae*, [w:] *Prawo rzymskie. Słownik encyklopedyczny*, W. WOŁODKIEWICZ (red.), Warszawa 1986, s. 45.

⁸⁹ *Tab. Her.* 2.32-33, 40; R. KAMIŃSKA, *Ochrona dróg i rzek ...*, s. 99-100.

⁹⁰ G. CUGUSI, *Teoria della proprietà*, Napoli 1907, s. 219; A. DI PORTO, *La tutela della 'salubritas' fra editto e giurisprudenza. Il ruolo di Labeone*, «BIDR» 31-32/1989-1990, s. 293; TEJZE, *La tutela della 'salubritas' fra editto e giurisprudenza. I. Il ruolo di Labeone*, Milano 1990, s. 137; C. CLOPPET, *Le droit et l'aménagement*

VI. UWAGI KOŃCOWE

W republice *cura urbis* mieściła się w granicach kompetencji cenzorów i edylów. W ich rękach skupione były praktycznie wszystkie funkcje związane z organizacją i bezpieczeństwem życia w Rzymie. Poważne zmiany w tej kwestii przyniosły już pierwsze lata pryncypatu. W wyniku reform Oktawiana Augusta i jego następców doszło do rozdrobnienia miejskiej *cura*. Polegało to przede wszystkim na tym, iż funkcje dotąd pełnione przez cenzorów i edylów zostały dodatkowo podzielone i przydzielone urzędnikom cesarskim. Wziąwszy zaś pod uwagę zasady powoływania i sprawowania tych urzędów, a także dążenie Augusta do centralizacji władzy cesarskiej, oczywiste jest, że również reforma *curae urbis* miała służyć temu celowi. Najistotniejsze jednak pytanie, jakie towarzyszy rozważaniom na temat *cura urbis* w początkach pryncypatu, dotyczy tego, czy przyniosła ona pozytywny skutek z punktu widzenia porządku i bezpieczeństwa w Mieście, czy może była tylko elementem gry politycznej. Zważywszy na ilość nowo powstałych urzędów oraz na rozmiar powierzanych im funkcji, trudno chyba mieć wątpliwość co do tego, że obok realizacji celów politycznych udało się Augustowi zapewnić Rzymowi szeroką i skuteczną ochronę urzędniczą. Przeprowadzone badania nad kompetencjami kuratorów pełniących *cura urbis* pozwalają bowiem wnioskować o dość prężnej działalności tych urzędników. Można sądzić, że wpływ na to, obok wspomnianego rozdrobnienia zadań, miała także wprowadzona przez pierwszego princepsa hierarchiczność tych urzędników. Prawdopodobnie dzięki temu zapewniono im lepszą komunikację podczas pełnienia obowiązków, jak też sprawniejszą koordynację oraz kontrolę nad wykonywaniem zadań i ich efektami. Z pewnością nie miały wpływ na to wywarł dodatkowo fakt, iż *curatores* byli tą grupą urzędników, na których obsadę wpływ miał princeps, oraz że byli bezpośrednio jemu podporządkowani i przed nim ponosili odpowiedzialność.

des voies publiques sous l'Empire romain, «KTEMA» 19/1994, s. 317; R. FISCHER, *op. cit.*, s. 70; J. M. ALBURQUERQUE, *La protección o defensa del uso colectivo de las cosas de dominio público: especial referencia los interdictos de publicis locis* ('*loci*', '*eitinere*', '*viae*', '*flumina*', '*ripae*'), Madrid 2002, s. 145.

Charakterystyczne są wreszcie ramy czasowe istnienia *curatores*, które da się zamknąć w okresie pryncypatu. Od samego początku dominatu, tj. od objęcia rządów przez Dioklecjana (284r.), zauważalna jest tendencja do stopniowego osłabiania roli niektórych urzędów powstałych w pryncypacie. Do nich z pewnością należeli właśnie *curatores*. Zjawisko to osiągnęło apogeum za panowania Konstantyna Wielkiego (307-337). W wyniku przeprowadzonych przez niego reform kolegia kuratorów, o ile w ogóle nie uległy likwidacji, jak stało się to z *curatores viarum*⁹¹, zostały podporządkowane prefektowi miasta, co spowodowało częściową utratę ich prerogatyw, a także znaczenia i samodzielności.

THE ORGANISATION OF THE 'CURA URBIS' IN ROME AT THE BEGINNING
OF THE PRINCIPATE

Summary

When Augustus assumed power changes started to be implemented in the Roman public administration. Some of them affected the administration of the city. The *cura urbis*, which under the Republic had been one of the duties of the aedils and censors, now passed to the powers of the *curators*, who were liable for most of the business relating to the proper functioning of the City, its order and security. The *curatores* worked as a collegial body; they were appointed by the *princeps* and were accountable to him. The most important and characteristic curatorial colleges at the beginning of the principate were the *curatores aquarum*, the *curatores riparum et alvei Tiberis*, the *curatores aedium sacrarum et operum locorumque publicorum* and the *curatores viarum*.

⁹¹ A. PALMA, *op. cit.*, s. 189.